

Коротков Д. С.,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного бізнесу та економічного аналізу,
Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця, (Україна, м. Харків),
Dmytro.Korotkov@m.hneu.edu.ua

Пріоритети геостратегії США в контексті геополітичних концепцій

Метою статті є ретроспективний аналіз класичних англо-американських геополітичних концепцій та виявлення їх впливу на сучасні міжнародні відносини. Оцінено роль геостратегії США в Східній Європі та Євразії на основі геополітичного концепту Хартленд/Римленд. Встановлено, що в цю класичну концепцію закладені основні цілі американської геополітичної матриці панування в контексті географічних законів співіснування великих держав. Інструментарієм досягнення цієї мети вже являються більш сучасні концепції «м'якої» і «розумної» сили зовнішньополітичної діяльності США.

Ключові слова: геополітика, баланс сил, Хартленд, Римленд, м'яка сила, географічний чинник

Korotkov D. S.
candidate political science, associate professor,
associate professor Department of International
Business and Economic Analysis,
S. Kuznets Kharkiv national university of economics,
(Ukraine, Kharkiv), Dmytro.Korotkov@m.hneu.edu.ua

Priorities of USA geostrategy in the context of geopolitical concepts

The purpose of the article is a retrospective analysis of the classic Anglo-American geopolitical concepts and their impact on contemporary international relations. Evaluated the role of US geostrategy in Eastern Europe and Eurasia based on the Heartland/Rimland geopolitical concept. It is established that in this classical concept the main goals of the American geopolitical matrix of domination are laid in the context of the geographical laws of coexistence of great powers. The toolkit for achieving this goal is already a more modern concept of «soft» and «smart» force of US foreign policy.

Keywords: geopolitics, balance of forces, Heartland, Rimland, soft power, geographic factor

З розпадом СРСР та завершенням «холодної» війни геополітична картина світу та сутність міжнародних відносин здавалось би суттєво змінилися. Кінець тоталітаризму (його центру) у Європі ознаменувався перемогою демократичної моделі розвитку суспільства до якої повинні були прагнути колишні країни з комуністичного табору і, перш за все, розвалилася ідеологічно-політична вісь двополюсного світу. Поступово геополітичний простір поглинається процесом

глобалізації, який передбачав побудову нового однополюсного світового порядку (з центром - США). Пошук форм та моделей світового порядку довгий час визначався майже винятково поняттями західних держав. За десятиліття, що минули після закінчення Другої світової війни, Сполучені Штати Америки - з їх потужною економікою і впевненістю в своїх силах - високо підняли прапор лідера міжнародної спільноти і додали до пошуку форм світового порядку здавалось би новий вимір. США - це держава, яка в прямій формі заснована на ідеї вільного і представницького управління і зв'язали своє власне піднесення з поширенням свободи і демократії і приписали цим факторам здатність привести до досягнення справедливого і міцного миру. Традиційний європейський підхід до світоустрою розглядав відносини між народами і державами як конкурентні за своєю природою; щоб обмежити ефекти їх прагнень, що зіштовхуються, в Європі покладалися на рівновагу сил і концепт освічених державних діячів. Відповідно до загальноприйнятих американських уявлень - люди спочатку вважалися розумними, схильними до мирного компромісу і здоровому глузду; тому головною метою міжнародного порядку було поширення демократії. Вільний ринок збагачував б суспільства і замінив би традиційну міжнародну конкуренцію економічної взаємозалежністю [11].

Інформаційні технології та капітал стають рушійною силою глобалізації, яка передбачає інтеграцію держав в світову економіку. Здавалось, що все це зумовить мінімальну можливість військового конфлікту глобального масштабу і суттєво зменшить регіональні конфлікти. На жаль, події в Нігріному Карабаху, Афганістані, Сирії, Іраку, Грузії, Україні та інших регіонах говорять про протилежне. Концепція порядку, що лежить в основі сучасного світу, знаходиться в кризі. Деякі конфлікти закладені природно і можуть то затихнути, то спалахнути з новою силою. Цивілізаційний розвиток так чи інакше супроводжується боротьбою між провідними суб'єктами міжнародних відносин за розширення сфер впливу. В цілому великі держави проектували свій вплив за рахунок експансії у бік малих та середніх країн. Зрештою зіткнення інтересів великих держав призводило до масштабних конфліктів, два

з яких стали планетарними. У науковому геополітичному дискурсі є геополітичні теорії та концепції, які аналізують ці зіткнення в контексті суттєвого впливу географічного чиннику.

Метою і завданням даного дослідження є ретроспективний аналіз класичних англо-американських геополітичних концепцій та виявлення їх впливу на сучасні міжнародні відносини. Визначальний внесок у розробку теоретико-прикладних конструктів щодо геополітичних підстав зовнішньої політики було зроблено представниками політологічної школи США. Серед усіх робіт фундаментальністю відрізняються наукові дослідження Г. Маккіндера, Зб. Бжезинського, Г. Моргентау, Г. Кіссінджера, А. Мехена, Дж. Ная, Н. Спайкмена, Р. Страуса-Хюпе, А. Челлена, К. Уолтса тощо. Питанням місця України серед зовнішньополітичних інтересів США займалось значне коло вчених. Серед українських науковців можна назвати І. Афанасьєва, М. Бессонову, С. Віднянського, А. Дашкевича, Т. Ігнат'єва, Є. Камінського, Б. Канцелярука, О. Мазур, І. Храбана, Л. Чекаленко та ін.

Необхідно зазначити, що в західному політологічному дискурсі геополітика як галузь наукових досліджень втрачає своє значення і після закінчення «холодної війни» її роль могла зійти нанівець. Як стверджує український дослідник І. Ветринський «у сучасних умовах епохи глобалізації, яка характеризується поглибленням інтеграційних процесів та підвищенням взаємозалежності у відносинах між державами, класична геополітика є анахронізмом. Використання відповідних категорій та підходів як основного орієнтира для побудови зовнішньої політики значно знижує її ефективність. Міжнародні відносини перетворилися на багатовимірну глобальну мережу економічних та соціально-політичних взаємозв'язків між державами, що має тенденцію до постійного поширення й «ущільнення», перетворюючи міжнародну систему на складний механізм, ускладнений появою нових акторів і відсутністю глобального контролю. Типові для класичної геополітики «егоїстичні» концепції домінування поступово змінюються на конструктивніший та відповідальніший підхід глобального лідерства» [2, с. 9].

Але події на пострадянському просторі в останній час говорять про те, що це помилкова думка і «егоїстичні» концепції домінування в контексті географічного фактору актуальні на сьогоднішній день.

Засновник англо-американської школи геополітики Гелфорд Джон Маккіндер стверджував «баланс політичної могутності в кожний конкретний момент часу, безумовно, є, з одного боку, результатом географічних, а також економічних і стратегічних умов, а з другого – відносної чисельності, мужності, оснащеності й організації конкуруючих народів...Географічні показники у підрахунках більше вживані й більш постійні, ніж людські [8, с. 18]. Метою вченого було запропонувати географічну формулу, яка підійшла б для розрахунку будь-якого балансу політичних сил. «Географія - зазначав американський геополітик Н. Спайкмен, - найбільш фундаментальний фактор у зовнішній політиці держав, так як він найбільш постійний. Міністри приходять і йдуть, помирають навіть диктатори, але гірські масиви залишаються непохитними» [12, р. 41]. Не випадково, конфлікти між державами, зумовлені територіальними причинами, є більш тривалими, ніж міжнародні протиріччя іншого характеру.

Боротьба за територію, перш за все, - боротьба за владу, а в контексті міжнародних відносин боротьба за домінування або на глобальному, або на регіональному рівні. У зв'язку з цим, доречно навести слова Ф. Ніцше про те, що воля до влади - головний імператив людського розвитку, космічне начало, яке виконує функцію головного двигуна життя [10, с. 223]. Отже, влада - засіб, який при відсутності мети може стати самоціллю та найсильнішим збудливим засобом. Втім, влада над простором була головним імперативом політики американців задовго до появи США на політичній карті світу. Справа в «експансивному інстинкті», який характеризує західноєвропейські народи: саме він не дозволяв переселенцям задовольнятися лише прибережними територіями Атлантики і штовхав їх у напрямку безмежних просторів нового континенту. В майбутньому, незважаючи на встановлення і закріплення контролю над багатьма країнами і опорними пунктами світу, Східна Європа - регіон,

ключовий з точки зору світового панування, був пріоритетним для американської геостратегії протягом кінця XX - поч. XXI ст. Україна завжди займала в геополітичних стратегіях англосаксонського світу пріоритетне положення. На нашу думку, події в Україні, що почалися у кінці 2013 р., тісно та логічно пов'язані з англо-американською геополітичною концепцією Хартленду (Heartland) Гелфорда Маккіндера к контексті її сучасної ретроспективи.

Г. Маккіндер по праву вважається засновником класичної англосаксонської школи геополітики. Його погляди активно позначилися на Версальській і Ялтинській порядку та в цілому досі активно впливають на сучасну американську стратегію розвитку міжнародних відносин та створення світового центру прийняття рішень. Весь світ дослідник розглядав як мегаполе битви, а динамічне встановлення геополітичного контролю над стратегічними його ділянками одним із потужних гравців є ключем до глобальної гегемонії. Однією із найбільших заслуг дослідника є сформульована ним теорія Хартленду (від англ. heartland – «серцевинна земля»). Він визначав Хартленд як масивну північно-західну частину Євразії з площею близько 50 млн. км. Територія Хартленду в наукових уявленнях Г. Маккіндера багато в чому повторювала територіальні контури Російської імперії та СРСР. Зрештою Хартленд – це своєрідний континентальний базис Євразії, що охоплює сучасні Східну Європу, Росію і Центральну Азію [5]. Англійський дослідник вважає, що Східна Європа має ключове значення в геополітичній матриці панування. Саме, тому на думку дослідника «той, хто править Східною Європою - панує над Хартлендом, хто панує над Хартлендом - той домінує над Світовим островом, хто домінує над Світовим островом - той володарює над світом». Східна Європа є зручним плацдармом для атаки як у західному, так і в східному напрямках для створення глобальної імперії. Необхідно підкреслити, що, на думку вченого, за межами осьового району існує великий внутрішній півмісяць, утворений Німеччиною, Австрією, Туреччиною, Індією і Китаєм, і зовнішній - Британія, Південна Африка, Австралія, Сполучені Штати, Канада і Японія [8, с. 16]. Але, таким

«напівострівним» країнам як Франція, Італія, Єгипет, Індія та Корея, згідно теорії Хартленду, волею долі намічено стати плацдармом морських держав (США та Британії) для забезпечення домінування англо-саксонської світової цивілізації.

Концептуальна конструкція «Хартленд/Римленд» американського теоретика геополітики Ніколас Спайкмена була розроблена наприкінці 30-х – на початку 40-х років ХХ століття. На відміну від Г. Маккіндера, який наділяв Хартленд статусом ключової зони, Спайкмен у Євразії надавав аналогічного значення Римленду. Ця гігантська дуга, що включає приморські євразійські держави, передбачала наступ «атлантистів» на Континент за допомогою створення форпостів в береговій зоні Євразії (Римленду) [6, с. 358]. Рівно 100 років тому президент США Вудро Вільсон представив конгресу проект документа, який ліг в основу Версальського мирного договору, що завершив Першу світову війну (тільки у 2010 р. Німеччина сплатила всю суму репарацій). 14 пунктів Вільсона на той час визначили долю Європи. У цих тезах вперше оформилося прагнення Сполучених Штатів до світової гегемонії. США у повній мірі реалізовували свій геополітичний статус у зовнішньополітичній стратегії ХХ ст. і слідували своїм національним і геополітичним інтересам. Але, вже із завершенням Другої світової війни геополітична обумовленість дала підстави тверджень про появу цілісної картини світу, розділеної двома конфронтаційними блоками. Дійсно, розділ на Схід і Захід сформувала Ялтинська конференція 1945 р.. Відповідно до її домовленостями світ ділився на дві великі сфери впливу СРСР і США.

Як ми бачимо, боротьба за вплив на території Хартленду відбувалася між двома протилежними геополітичними світоглядами (англосаксонським і євразійським) протягом усього ХХ століття зі змінним успіхом. І якщо Версальський мирний договір 1919 р. «закріпив» перемогу дипломатії США і Великобританії щодо впливу на цей регіон, то Ялтинська конференція 1945 р. затвердила вплив СРСР на територію практично всього Хартленду. Поділ світу в Ялті в 1945 р. стало трагедією молодих націй, які опинилися між залізною

завісою і СРСР. Трагедією поляків, чехів, словаків, угорців, румунів, болгар. Вони не погоджувалися з тим, що не є частиною Європи чи Заходу, як вони себе уявляли. Зазначимо, що в знак протесту, а також через безвихідне положення вони стали називати себе Центральною Європою. Створили нове поняття. До того часу цю частину світу називали Східною Європою. Це був ребрендинг старого німецького поняття *Mitteleuropa*. Але вплив СРСР на ці території було величезним і що б його не втратити була використана в Польщі (1956 р.), Чехії (1968 р.) навіть військові методи тиску.

Події кінця ХХ століття, а саме розпад СРСР, призвели до того, що концепція Хартленду нібито стала неактуальною, оскільки Росія більше не домінувала над ним в достатній мірі. Дійсно крім своєї території, хоча чеченські війни в 90-х роках ХХ століття говорять, що були проблеми в російському керівництві зі збереженням територіальної цілісності самої Росії. Можна погодитися з думкою українського дослідника О. Кондратенко стосовно того, що «холодну війну багато в чому варто розглядати як економічне змагання двох протилежних системних укладів – ринково-ліберального та планового. Таким чином, програш Радянського Союзу у холодній або «Третій світовій війні» був обумовлений передовсім низькою конкурентністю та непривабливістю його геоекономічної парадигми порівняно із західною, яка на відміну від економічного диктату пропонувала свободу ринку» [4, с. 98]. Але, відносно важливості контролю над Євразійським регіоном відомий американський політолог З. Бжезинський відзначає, що «упродовж чотирьох десятиліть «холодної війни» Євразія була гігантською ареною цього протистояння і головною ставкою у боротьбі, оскільки саме на її просторах розташовані найбільш динамічні і політично амбіційні держави світу» [1, с. 62]. Тому розпад СРСР був обумовлений не тільки непривабливістю геоекономічної парадигми СРСР, а і чіткою стратегією американської геополітики з її науково-дослідницькими аналітичними стратегічними центрами з поваленням тоталітарного комуністичного режиму на теренах Хартленду. Зазначимо, що В США працює близько 1200 аналітичних центрів. Мозкові центри самого уряду

США нараховують близько 5000 працівників і мають 28 фінансування близько 1,5 млрд дол. щорічно [3, с. 28].

На нашу думку, ключ до розуміння теорії Г. Маккіндера в сучасних умовах - Україна. Держава, яка займає перше місце за територією у Східній Європі є стратегічною ціллю для партнерства з боку керівництва США. Після розпаду СРСР наша територія відчуває величезний геополітичний вплив з боку геостратегії Росії та США. З одного боку, як вважає З. Бжезинський, без України Росія може залишатися імперією, але імперією «азіатської», втягуючись в конфлікти на Кавказі і в Середній Азії, але з поверненням України під свій протекторат Росія додає до власного населенню ще 46 млн. орієнтованих на Європу громадян, таким чином кидаючи їй виклик [1, с. 108]. З іншого, США домоглися відкидання СРСР, оволодіння балтійсько-чорноморським перешийком і виходом нової об'єднаної Європи у фронтальне зіткнення з Росією. Перемога республіканської партії і Дж. Буша-молодшого на президентських виборах 2000 р. започаткувала формування нової зовнішньополітичної стратегії США, сутність якої у збереженні однополюсного світу, в якому вони не матимуть конкурентів. Америка повинна залишатися настільки могутньою, що інші великі держави врешті-решт перестануть бути стратегічними суперниками і конкуренція у сфері безпеки між великими державами також зникне [7, с. 53].

Одна з головних ідей Г. Дж. Маккіндера сьогодні в XXI столітті знову набуває актуальності в світлі сучасних міжнародних відносин між «основними» і «другорядними» акторами. Необхідно підкреслити, що у своїй геополітичній моделі дослідник чітко не розставив всі крапки над «і». Навпаки, описав історію виникнення настільки складного переплетення відносин, дав практичні рекомендації щодо їх врегулювання, запропонував свій прогноз геополітичного розвитку відносин між країнами, Г. Маккіндер поставив перед геополітикою кінця XX початку XXI століть ряд питань. Головне питання в його матриці панування хто ж стане «світовим паном»? При цьому він зазначив, що головна перевага майбутнього лідера світової політики -

географічне положення, яке багато в чому визначає наперед долю держави. Міркуючи про те, що самим вигідним географічним положенням було б центральне положення і називаючи його Хартленд, Г. Маккіндер поставив важливе питання щодо того, яка країна по праву займає положення Хартленду і яке дає значну перевагу над іншими, але і сам же відповів на нього: центральність - поняття відносне [9, с. 29]. Тому необов'язково бути країною-хартленд, досить мати політичні ресурси (зокрема зовнішньополітичні) економічні або інформаційні для панування над цим центром. У підтвердженні цієї тези можна говорити про те, що США вдалося завоювати територію Хартленду, але не військовим діями з застосуванням армії, а інформаційно і економічно.

Сучасна інформаційна революція формує нову інформаційну парадигму в геополітичному аналізі, яка означає, що в ХХІ столітті результат просторових відносин між державами визначається перш за все інформаційних перевагою в віртуальному просторі. Сучасний глобальний інформаційний простір, в якому реалізуються геостратегії США - це світ, керований інформацією. Необхідно відзначити, що 85% світової інформації виробляється в США, що дозволяє США приховано інформаційно впливати на території Хартленду. У сучасний час незважаючи на видиму прагматичність міжнародного порядку денного, який акцентований на використанні державами військової сили як пріоритетного засобу забезпечення власної національної безпеки, не можна не помічати посилення впливу «м'яких» інструментів дії на систему міжнародних відносин з боку США. У сучасних умовах помітно зростає роль гнучких чинників, посилюється вплив політики «м'якої» сили у міждержавних відносинах. З другої половини ХХ ст. базовою теорією, що зв'язує національні інтереси Америки з «м'якою силою», стає доктрина вільної інформації. Ключовим компонентом культурної політики Вашингтона стає масова культура (яку більшість фахівців ототожнює з поняттям «американська культура»), успішність якої пояснюється стрімким розвитком високих технологій, завдяки яким американська поп-культура транслюється на весь світ, стаючи

ефективним політичним та ідеологічним інструментом впливу. Зазначимо, що «м'яка сила», це не лише передача інформації, це і її сприйняття. Щось, що може бути привабливим для одного, не буде привабливим для іншого, і це розуміє американська влада. Яскравий приклад – політика США щодо наприклад країн Хартленду - Росії, Білорусі. Американські цінності, американська політика є неприйнятною, але російська, білоруська молодь шукає голлівудські фільми, щоб переглядати їх вдома та стежить за новинками американської індустрії розваг. Дійсно, необов'язково бути країною-хартленд, досить мати інформаційні і економічні ресурси панування над цим центром.

Зазначимо, поступово світове співтовариство усвідомлює те, що США є глобальною державою, яка має абсолютну самостійність в проведенні своєї зовнішньої політики, яка не лише забезпечує її національні інтереси, але й здійснює суттєвий вплив на світову і регіональну політику та політику окремих країн. В основі сучасної геостратегії США як в Східній Європі, так і Євразії залишається класична геополітична концепція Маккіндера-Спайкмена, яка розроблена цими вченими після Другої світової війни. США вражаючою цілеспрямованістю реалізує цю концепцію в своїх сучасних геополітичних доктринах. В основі цієї класичної концепції закладені основні цілі американської геостратегічної матриці глобального панування на основі географічних законів співіснування великих держав. Інструментарієм ж досягнення цієї мети вже являються більш сучасні концепції «м'якої» і «розумної» сили зовнішньополітичної діяльності США.

Список використаних джерел

1. Бжезинский З. Мировое господство или глобальное лидерство ; Пер. с англ. / З. Бжезинский. – М.: Международные отношения, 2005. – 288 с.
2. Ветринський І. Концептуальні засади дослідження геополітики в умовах глобалізації / Ігор Ветринський // Віче. - 2015/2. - № 22. - С. 6-10.
3. Годлюк А. Аналітичні інститути та їх роль у зовнішній політиці США / А. Годлюк // Сполучені Штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право, суспільство. Ч. 2: зб. матеріалів II міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 15.05.2015). – Львів : Центр американських студій ФМВ ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – С. 26- 31.
4. Кондратенко О. Геополітика: сутність феномену та його еволюція / З.О. Кондратенко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія. - 2015. - № 4. - С. 98-107

5. Кондратенко О. Ю. Класична та сучасна геополітика: ретроспективний аналіз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2645/2351
6. Лаврук Т. П. Асиметрія сучасного світопорядку: фактори об'єктивації / Т. П. Лаврук // Гілея: науковий вісник. - 2015. - Вип. 98. - С. 356-360
7. Лакішик Д. Доктрина «глобальної демократизації» Дж. Буша-молодшого / Д. Лакішик // Сполучені Штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право, суспільство. Ч. 2: зб. матеріалів II міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 15.05.2015). – Львів : Центр американських студій ФМВ ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – С. 52- 59.
8. Маккіндер Г. Географічна вісь історії / Гелфорд Джон Маккіндер // «І». – 2005. – № 39. – С. 10-20.
9. Матикеева С. Наследие Маккиндера: пророчество или?.../ Сайрагул Матикеева // Центральная Азия и Кавказ. – 2005. – № 4. – С. 28–33
10. Ницше Ф. Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей / Фридрих Ницше. - М. : Культурная Революция, 2005. – 880 с.
11. Henry Kissinger on the Assembly of a New World Order [Electronic resource]. - Access mode: <http://disinfo.com/2014/08/henry-kissinger-assembly-new-world-order/>
12. Spykman N. America's Strategy in World Politics – The United States and the Balance of Power / Nicholas John Spykman – N.Y. : Transaction Publishers, 1942. – 500 p.

References

1. Bzhezinskiy Z. Mirovye gospodstvo ili globalnoe liderstvo ; Per. s angl. / Z. Bzhezinskiy. – М.: Mezhdunarodnyie otnosheniya, 2005. – 288 s.
2. Vietrynskyi I. Kontseptualni zasady doslidzhennia heopolityky v umovakh hlobalizatsii / Ihor Vietrynskyi // Viche. -2015/2. - № 22. - S. 6-10.
3. Hodliuk A. Analitychni instytuty ta yikh rol u zovnishnii politytsi SShA / A. Hodliuk // Spolucheni Shtaty Ameryky u suchasnomu sviti: polityka, ekonomika, pravo, suspilstvo. Ch. 2: zb. materialiv II mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Lviv, 15.05.2015). – Lviv : Tsentr amerykanskyykh studii FMV LNU im. I. Franka, 2015. – S. 26- 31.
4. Kondratenko O. Heopolityka: sutnist fenomenu ta yoho evoliutsiia / O. Kondratenko // Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriia : Filosofiia. Sotsiologiia. Politologiia. - 2015. - № 4. - S. 98-107
5. Kondratenko O. Yu. Klashychna ta suchasna heopolityka: retrospektyvnyi analiz [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2645/2351
6. Lavruk T. P. Asymetriia suchasnoho svitoporiadku: faktory obiektyvatsii / T. P. Lavruk // Hileia: naukovyi visnyk. - 2015. -Vyp. 98. - S. 356-360.
7. Lakishyk D. Doktryna «hlobalnoi demokratyzatsii» Dzh. Busha-molodshoho / D. Lakishyk // Spolucheni Shtaty Ameryky u suchasnomu sviti: polityka, ekonomika, pravo, suspilstvo. Ch. 2: zb. materialiv II mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Lviv, 15.05.2015). – Lviv : Tsentr amerykanskyykh studii FMV LNU im. I. Franka, 2015. – S. 52- 59.
8. Makkinder H. Heohrafichna vis istorii / Helford Dzhon Makkinder // «І». – 2005. – № 39. – S. 10-20.
9. Matikeeva S. Nasledie Makkindera: prorochestvo ili?.../ Sayragul Matikeeva // Tsentralnaya Aziya i Kavkaz. – 2005. – № 4. – S. 28–33
10. Nitsshe F. Volya k vlasti. Opyit pereotsenki vseh tsennostey / Fridrih Nitsshe. М. : Kulturnaya Revolyutsiya, 2005. – 880 s.
11. Henry Kissinger on the Assembly of a New World Order [Electronic resource]. - Access mode: <http://disinfo.com/2014/08/henry-kissinger-assembly-new-world-order/>
12. Spykman N. America's Strategy in World Politics – The United States and the Balance of Power / Nicholas John Spykman – N.Y. : Transaction Publishers, 1942. – 500 p.